

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:18.02.2022 ✓Accepted/Kabul:15.03.2022

DOI:10.30794/pausbed.1075785

Review/Derleme Makalesi

Aksel, D. (2022). "Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılgan Topluluklarla Araştırma Yapmak", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 Sayı 51: Özel sayı 1, Denizli, ss. Ö379-Ö393.

ULAŞILMASI ZOR, SAKLI VE KIRILGAN TOPLULUKLARLA ARAŞTIRMA YAPMAK

Damla AKSEL*

Öz

Toplum bilimleri alanında yapılan akademik çalışmalarda, araştırma sorusunun tasarlanmasından araştırma bulgularının yaygınlaştırılmasına, bilgi üretim sürecinin her bir aşamasında, araştırma etiği bağlamında kapsamlı değerlendirilmesi gereken çeşitli sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Araştırma süreçlerine ve etiğine dair bu sorunsallar özellikle ulaşılması zor, saklı ve kırılgan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda daha fazla ön plana çıkmakta, araştırmacılar açısından etik kaygılar ve ikilemler söz konusu olabilmektedir. Ulaşılması zor ve saklı topluluklara araştırmacılar nasıl erişmelidir? Saklı ve kırılgan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırmacının konumu nasıl kurgulanmalıdır? Yapısal kırılganlıklara maruz kalan topluluklara dair araştırmalarda, beklenmedik veriler nasıl değerlendirilmeli, ne ölçüde ve hangi şartlarda paylaşılmalıdır? Bu tür sorulara verilecek yanıtlar, sadece araştırma süreçlerini yönlendirmekle kalmamakta, ele alınan konu ve topluluklara dair toplumsal ve siyasi bakışı da etkilemektedir. Bu makale toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılgan gruplarla yapılan çalışmalarda öne çıkan sorular ve etik meselelere odaklanmaktadır. Makale, toplum bilimlerinde yöntem ve araştırma etiği alanlarında yayınlanmış ikincil kaynaklar ile bahsi geçen topluluklarla yapılan ampirik araştırmalara dair değerlendirme makalelerinin analizi üzerinden, temel meseleleri sınıflandırmayı ve tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Ulaşılması zor, Saklı topluluklar, Kırılgan topluluklar, Araştırma etiği.*

RESEARCHING WITH HARD-TO-REACH, HIDDEN AND VULNERABLE POPULATIONS

Abstract

In academic studies within the field of social sciences, certain problems need to be comprehensively evaluated in the context of research ethics at each stage of the knowledge production process, from the design of the research question to the dissemination of research findings. These problems regarding research processes and ethics come to the fore and create ethical concerns and dilemmas for researchers especially in studies conducted with individuals and communities that are hard-to-reach, hidden and vulnerable. How should researchers access hard-to-reach and hidden groups? How should the position of the researcher be constructed in studies with hidden and vulnerable individuals and communities? How, to what extent and under what conditions should unexpected data be evaluated and disseminated when the research is on communities exposed to structural vulnerabilities? The answers to such questions do not only guide research processes, but also affect the social and political perceptions of the issues and communities under consideration. This article focuses on the common questions and ethical issues that arise in studies with hard-to-reach, hidden and vulnerable groups in the field of social sciences. The article aims to classify and discuss the main issues through the analysis of secondary sources published in the fields of research methods and ethics in social sciences, and articles reviewing processes of empirical research with the mentioned communities.

Keywords: *Hard-to-reach, Hidden populations, Vulnerable populations, Research ethics.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, STANBUL.
e-posta: damla.aksel@eas.bau.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-4157-812X>).

1. Giriş

Toplum bilimleri alanında yapılan akademik çalışmalarda, araştırma sorusunun tasarlanmasından araştırma bulgularının yaygınlaştırılmasına, bilgi üretim sürecinin her bir aşamasında, araştırma etiği bağlamında kapsamlı değerlendirilmesi gereken çeşitli sorunsallar ortaya çıkmaktadır. Araştırma süreçlerine ve etiğine dair bu sorunsallar özellikle ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda daha fazla ön plana çıkmakta, araştırmacılar açısından etik kaygılar ve ikilemler söz konusu olabilmektedir. Ulaşılması zor ve saklı topluluklara araştırmacılar nasıl erişmelidir? Saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırmacının konumu nasıl kurgulanmalıdır? Yapısal kırılabilirliklere maruz kalan topluluklara dair araştırmalarda, beklenmedik veriler nasıl değerlendirilmeli, ne ölçüde ve hangi şartlarda paylaşılmalıdır? Bu tür sorulara verilecek yanıtlar, sadece araştırma süreçlerini yönlendirmekle kalmamakta, ele alınan konu ve topluluklara dair toplumsal ve siyasi bakışı da etkilemektedir. Dolayısıyla araştırmacıların bu tür soruları hem araştırma öncesinde hem de araştırma sırasında ortaya çıkan durumlara bağlı olarak irdelemesi büyük önem taşımaktadır.

Bu makalede toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir gruplarla yapılan çalışmalarda öne çıkan sorular ve etik meseleler ele alınacaktır. Birbirinden çok farklı anlamlar içerebilen ve farklı süreçleri deneyimleyen kişi ve toplulukları ifade etmek için kullanılabilen bu üç kavram, araştırma süreçlerinde kimi zaman benzer meselelerin gündeme gelmesine yol açabilmekte, benzer zorlukları beraberinde getirebilmektedir. Özellikle kırılabilir topluluklara dair araştırmalar söz konusu olduğunda, araştırma süreçlerinin saydamlığı, araştırmacının konumsallığı gibi araştırma etiğine dair meselelerin akademik ortamda yaygın olarak tartışılmasını gerektirmektedir. Türkiye’de son dönemde yaşanan göç ve mülteci hareketliliği sonrasında kırılabilir olarak isimlendirilebilecek topluluklara ilişkin akademik çalışmalar ve lisansüstü seviyede hazırlanan tezlerde yaşanan artış düşünüldüğünde, sahaya erişim, araştırma etiği ve bulguların yaygınlaştırılmasına dair yaklaşımların daha sistematik olarak değerlendirilmesine gereksinim duyulmaktadır. Makale, toplum bilimlerinde yöntem ve araştırma etiği alanlarında yayınlanmış ikincil kaynaklar ile bahsi geçen topluluklarla yapılan ampirik araştırmalara dair saha çalışması değerlendirme makalelerinin analizi üzerinden, temel meseleleri sınıflandırmayı ve tartışmayı hedeflemektedir. Makalenin ilk bölümünde, *ulaşılması zor*, *saklı gruplar* ve *kırılabilir gruplar* kavramları ele alınacak, birbirinden farklı toplulukları ifade eden ancak yeri geldiğinde birbiriyle ilişkili bu kavramlara dair tanımlar farklı bakış açıları çerçevesinde tartışılacaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve gruplarla yapılan araştırmalarda (a) araştırma etiği, (b) örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi, (c) görüşme süreçleri ve araştırma mekanları ile (d) veri değerlendirmesi ve araştırma sonuçlarına dair öne çıkan meseleler tartışılacaktır.

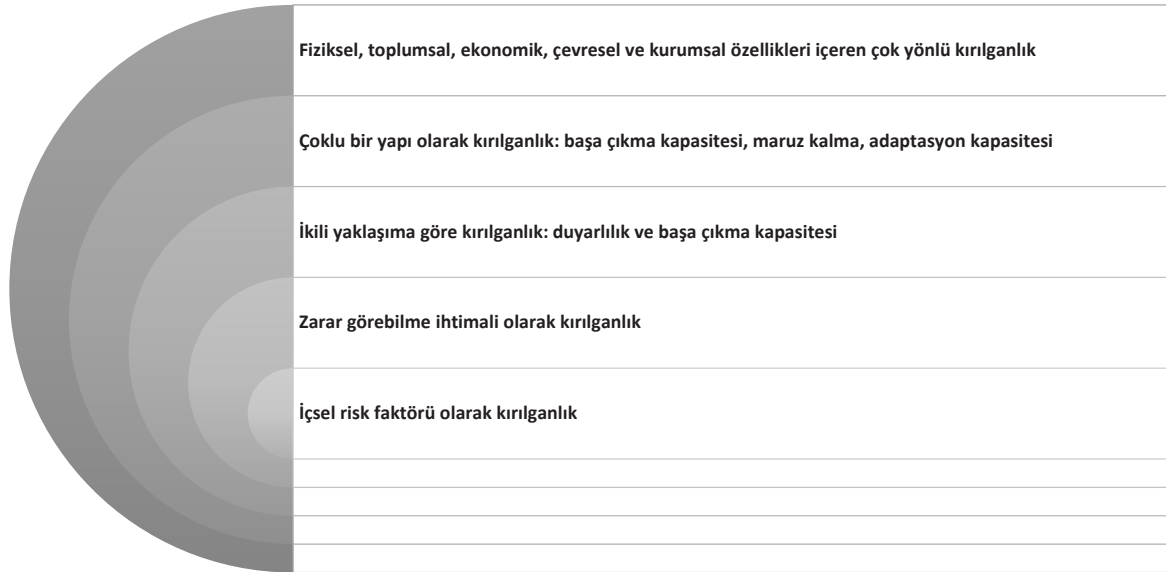
2. Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılabilir Toplulukları Tanımlamak

Araştırmacıların yerini saptaması, erişmesi ve/veya birlikte çalışması zor olan bireyler veya gruplar, toplum bilimleri literatüründe *ulaşılması zor topluluklar* (hard to reach populations) olarak isimlendirilmektedir. Bu bireyler veya gruplar, fiziksel veya toplumsal nedenlerden dolayı erişim açısından zor kişiler olabileceği gibi, *kırılabilir* (vulnerable) veya *saklı* (hidden) topluluklar olmaları dolayısıyla da ulaşamıyor olabilmektedir (Ellard-Gray vd., 2015). Bununla birlikte, Chamberlain ve Hodgetts’in (2018: 3) ifade ettiği gibi ulaşılması zor topluluklar akademide azınlık mensubu, düşük sosyoekonomik seviyeden veya daha az eğitilmiş olmakla ilişkilendirilebilmekte, bu da bir çeşit damgalamaya yol açabilmektedir. Halbuki ulaşılması zor topluluklar kavramı çok çeşitli nedenlerden saptanması ve erişmesi güç bireyleri ve grupları içermektedir. Bu açıdan ulaşılması zor birey veya topluluk kavramına dair tartışmaları ve kavramın sınırlılıklarını göz önünde bulundurduktan sonra kavramı sürece, şartlara ve faaliyetlere bağlı olarak tanımlamak gerekmektedir.

Bireylerin veya toplulukların *ulaşılması zor* olarak tanımlanmasında çeşitli nedenler bulunabilmektedir. Bu nedenler arasında hareketlilik önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin ulusaşırı yöneticiler, göçebeler-gezinler, evsizler gibi toplulukların yaşam tarzları dolayısıyla hareketli olması araştırmacıların erişimlerini zorlaştırabilmektedir. Genel nüfus içerisinde az rastlanan bireyler ve toplulukları da (örneğin nadir hastalığı olan kişiler, ciddi zihinsel sağlık sorunları olanlar, ölüme yakın kişiler) araştırmacıların saptaması ve onlara erişmesi zor olabilmektedir. Kimi gruplar ise toplumsal konumları veya gerçekleştirdikleri faaliyetlerin öğrenilmemesini istemeleri dolayısıyla araştırmaya katılmak konusunda direnç gösterebilmektedir. Seçkin gruplara üye olan

kişiler (zenginler, siyasetçiler veya ünlüler gibi) ve çeşitli toplumsal ve siyasi ağlara mensup kişi veya gruplar da faaliyetlerine dair bilgi paylaşımını reddedebilmekte ve araştırmacılar tarafından erişilmeyi zorlaştırabilmektedir. Ayrıca araştırmacıların kültürel pratiklerini ve inançlarını anlamayacağını düşünen, geleneksel veya kutsal kabul ettikleri bilgiyi araştırmacılarla paylaşmak istemeyen topluluklar da ulaşılması zor topluluklar olabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018).

Bahsedilen nedenlerin yanı sıra, *saklı gruplara* dahil olmak da birey veya grupların ulaşılması zor topluluklar olarak değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Saklı gruplar kavramı (a) araştırma evreninin belirsiz ve (b) araştırmayı etkileyen çeşitli mahremiyet ve erişim meselelerinin söz konusu olduğu durumlarda hedef kitleyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Heckathorn, 1997; Elgabry ve Camilleri, 2021). Ulaşılması zor gruplar tanımından farklı olarak saklı gruplar mahremiyet meselesi ön plana çıkmakta ve kimliklerini bilinçli olarak araştırmacılar tarafından saklayabilmekte, araştırmaya katılmayı reddedebilmekte, sorulara yanlış veya eksik cevap verebilmektedir (Freeman vd., 2020). Dolayısıyla saklı gruplarla yapılan çalışmalarda hane halkı anketleri gibi nicel yöntemler yetersiz kalmakta ve güvenilir bilgiye erişim sağlanması zorlaşmaktadır (Heckathorn, 1997). Ulaşılması zor topluluklar kavramında olduğu gibi, saklı gruplar tanımında da çoğu zaman “damgalanmış ve yasadışı eylemleri” gerçekleştiren birey veya gruplar algısı görülmektedir. Buna paralel olarak saklı gruplara dair yapılmış çalışmalarda bağımlılık yapan veya yasa dışı maddeleri kullanan kişiler, AIDS/HIV ve benzeri toplumsal olarak damgalanmış veya tabu haline getirilmiş meseleleri yaşayanlar, yetişkin eğlence endüstrisinde çalışanlar veya seks işçileri, insan ticareti mağdurları ve suçluları, düzensiz göçmenler ve aşırılıkçı/radikal inançlara sahip kişilere dair araştırmalar ön plana çıkmaktadır (Elgabry ve Camilleri, 2021). Ancak saklı grup tanımında yapısal nedenlerin yol açtığı dezavantajlara ilişkin grupsal şeyleştirimin ötesinde, araştırma evrenini belirlemenin çetrefilli olduğu ve mahremiyet ile bilgi paylaşımına dair engellerin olduğu başka durumlarda da saklı grup kavramının kullanılması mümkün olabilmektedir.

Şekil 1. Kırılabilirlik Kavramına Çok Katmanlı Bakış (Birkmann ve Wisner 2006)

Ulaşılması zor olma durumu çoğu zaman *kırılabilir* ve *toplumsal olarak dışlanma* yaşayan bireyler ve topluluklarla da ilişkilendirilebilmektedir. Günümüzde toplum bilimlerinde, özellikle de toplumsal riskler, insan hakları, insani güvenlik konuları bağlamında kırılabilirlik kavramının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Ancak kavramın anlamı ve içeriği farklı araştırma ekolleri tarafından farklı şekilde ele alınmaktadır. İngilizcede *vulnerability* olarak kullanılan kırılabilirlik kavramı, Latince *vulnus*, yani yara kelimesinden türemiştir (Turner, 2016). Turner’a (2016: 28) göre kırılabilirlik kavramı geleneksel olarak insanlığın korumasızlığını ifade ederken, insanlığın ve bedensel varlığının çevredeki tehlikelere açık ve savunmasız olduğunu ortaya koymaktadır. Modern kullanımında ise fiziksel savunmasızlığın ötesinde psikolojik, ahlaki, manevi savunmasızlığı da içermekte ve daha soyut bir anlam

taşımaktadır (Turner, 2016). Ellard-Gray ve diğerlerinin (2015: 1) ifade ettiği üzere istismara uğramış kadınlar örneğinde olduğu gibi, ulaşılması zor topluluklar hem kırılabilirlik, hem de saklı olma durumu içerebilmekte, birden fazla nedenin bir araya gelmesinden dolayı araştırma süreçleri açısından erişimi ve araştırılması zor olabilir. İstismara uğramış kadınlar,

“(a) araştırmacılar gibi dışarıdan gelenlerle iletişimlerinin kesilmesine neden olacak toplumsal konuma ilişkin faktörler (*ulaşılması zor*); (b) kayıtsız olmaları söz konusu olduğunda, deneyimlerini paylaşmalarının kendileri için daha büyük zarara yol açma riski (*kırılabilir*); ve (c) istismarı bildirmemelerinden dolayı deneyimlerine dair hiçbir kayıtları olmaması (*saklı*) dolayısıyla”

araştırmacılar tarafından erişimi zor kişiler olarak değerlendirilebilmektedir (Ellard-Gray, 2015: 1).

Kırılabilirlik kavramını soyut anlamının ötesinde ele alan, kırılabilirliği ölçmeye çalışan ve çeşitli araçlar geliştirerek kırılabilirliği azaltmak yönünde müdahalede bulunmayı hedefleyen araştırmacılar ve uluslararası örgütler, kırılabilirliği çok katmanlı olarak tanımlamaktadır (Bkz. Şekil 1). Birkmann ve Wisner'e (2006) göre en temel katmanda kırılabilirlik “içsel risk faktörü” olarak tanımlanmakta, riske maruz kalan ögenin veya risk altındaki topluluğun koşulları, kırılabilirliğin temel özelliği olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler geçici ve değişebilir olmakla birlikte, bireylerin veya toplumların *duyarlılığını* (susceptibility) ortaya koymaktadır. Kırılabilirlik kavramının ikinci katmanında, zarar deneyimlemeye açık olmak tanımı bulunmaktadır. Zarar, yaralanma, ölüm, geçim kaynağının aşırı bir olaydan ve/veya tehlikeli olayların olumsuz etkilerinden kurtulmada yaşanan olağandışı zorluklar gibi durumları içermektedir. Kart'ın da (2018: 9) ifade ettiği gibi kırılabilirlik kavramı “zarar görme tehlikesi altında olmakla” ilişkilidir; “ırk, soy, cinsiyet, sağlık durumu gibi sebeplerden bağımsız olarak, her insanda eşit olarak bulunduğu varsayılan bir insan onuru anlayışıyla” ilişkili olarak ele alındığını ifade etmektedir. Bu açıdan kırılabilirlik mağduriyet ve muhtaçlıktan farklı olarak, otonomiden yoksul olanları (çocuklar, belli şartlardaki yaşlılar, zihinsel engelliler) insan onuruna dahil etmek açısından kullanılabilir (Kart, 2018: 8). Üçüncü katmanda kırılabilirlik bir yandan bireyin veya topluluğun duyarlılığını ortaya koyarken, bir diğer yandan da zararlı başa çıkma ve iyileşme karşısındaki olağandışı zorlukları ifade etmektedir. Bu açıdan ikili yaklaşım hem içsel risk faktörünün hem de dışarıdan gelecek uyarıların etkisini bir arada ele almaktadır. Kırılabilirliği ikili değil de çoklu bir yapı olarak değerlendiren bakış açısı, duyarlılık ve başa çıkma kapasitesinin ötesinde, adaptasyon kapasitesi, dış etkenlere maruz kalma ve stres yaratan durumlarla etkileşim çerçevesinde değerlendirmektedir. En son katmanda ise kırılabilirliğe dair tematik boyutlar çeşitlendirilmekte, fiziksel etkenlerin ötesinde ekonomik, toplumsal, çevresel ve kurumsal boyutlarıyla bir arada ele alınmaktadır (Birkmann ve Wisner, 2006: 10-11).

Kırılabilirlik, bireylerin toplum içinde bulunduğu konum ve kamusal alanlara erişebilmeleriyle doğrudan ilişkilidir (Turner, 2016; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Müsterekler konusunda çalışan araştırmacıların bir bölümü, kırılabilirlikleri azaltmaya yönelik müdahalede bulunmayı hedefleyen perspektifte olduğu gibi bireylerin doğası gereği rasyonel ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik hareket ettiğini ifade eder; bu bakış açısına göre ortak alanları ve kaynakları kullanması sonucunda yaşanan kırılabilirliklerin önüne ancak toplumsal kurumların geliştirilmesi yoluyla geçilebilmektedir (Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Buna karşılık insan doğasının işbirliğini içerdiğini savunan araştırmacılar ise toplumsal kurumlara farklı roller atfeder. Örneğin Turner (2016: 26) insanların ontolojik olarak kırılabilir ve güvensiz olmasından dolayı toplumsal kurumlar yarattığını ve onlara üye olduğunu ifade eder; ona göre insanların kırılabilirlik ve savunmasızlığa dair ortak deneyimleri, bu tür kurumlar yaratmalarına, insan hakları ve sosyal haklar tasarımlarına yol açmıştır. Butler ise kırılabilirliğin insanlığın paylaştığı bir patoloji değil zorunlu olarak başkalarıyla bir arada yaşamaktan kaynaklanan kaçınılmaz bir risk olduğunu belirtir. Doğuştan itibaren insan başkalarına bağlıdır ve başkalarının eylemlerinden öngörülemez şekillerde etkilenmiştir; dolayısıyla bütün güç ilişkileri zarar/sömürünün yanı sıra özgecilik/işbirliğini de içermektedir (Butler, 2015; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018). Bu bakış açısına göre kırılabilirliği sorunlu olarak tanımlayarak onu azaltmaya yönelik neoliberal söylem bireylerin kırılabilirliklerini reddetmelerine yol açmakta, “kırılabilir olmayan egemen bireyler” imgesini kurgularken, kırılabilir olarak damgalananlar aynı zamanda kaybedenler olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada önemli olan insanlığın tümünün veya bir kısmının “korumaya muhtaç” olduğunu iddia ederek bunu azaltmak yönünde eylemlerde bulunmak değil, “karşılıklı kırılabilir” olduğumuzun kabulü üzerinden ve eşit siyasi aktörler olarak eylemde bulunmaktır (Butler, 2015; Velicu ve Garcia-Lopez, 2018).

Toplum bilimlerinde kırılabilirlik konusunu irdeleyen kimi araştırmacı, kırılabilirlik tanımlamasının yeni bir epistemolojik güç ilişkisi yarattığını, kavramın kullanımına dair endişelerini ifade etmektedir (van den Hoonaard, 2018). Ancak Butler'ın da ifade ettiği gibi meseleye siyasi aktörler olarak ortak kırılabilirliklerimiz üzerinden eşit bireyler olarak yaklaşarak bu konuyu çalışmak mümkündür. Toplum bilimlerinde araştırma yöntemlerine dair kaleme aldıkları çalışmada Erdoğan ve Uyan-Semerci de (2021) kendi akademik araştırma çalışmalarında benzer bir noktadan hareket ettiklerini ifade etmektedir. Araştırmacılar değer-yansız bilim insanı mitinin imkansız olduğu yargısını kabul etmekte, bilginin oluşumunda otorite ve güç ilişkisinin mevcut olduğunu belirtmektedir. Onlara göre LGBTI+, düzensiz göçmenler, mevsimlik tarım sürecindeki aileler, çocuklar, ne işte, ne okulda olan gençler, kayıt dışı çalışanlar gibi çeşitli nedenlerle dezavantajlılıkları olan ve kırılabilir gruplar, *madunluk* literatürü (subaltern studies) ve feminist literatürde sıkça ortaya koyulduğu gibi beyaz erkek dilinin ve sorularının egemen olduğu toplum bilimlerinde “seslerini duyuramamaktadır” (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021: xvii). Toplum bilimi “seslerini duyuramayanlara” savunucu ve destekçi olarak veya seslerini duyurmada alan açıcı olarak dayanışma sağlayabilmektedir (Pacheco-Vega ve Parizeau 2018). Ancak toplum bilimleri mevcut söyleme etkide bulunurken, var olan güç ilişkilerini dönüştürebileceği gibi yeni güç ilişkileri de yaratabilmektedir. Bu açıdan etik, yöntem ve araştırma sonuçlarının paylaşılması konularındaki kaygıların kapsamlı olarak değerlendirilmesi çeşitli kırılabilirlikleri olan birey ve topluluklara erişirken daha büyük önem kazanmaktadır. Makalenin ikinci bölümünde ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan araştırmalarda karşılaşılan meseleler ve alternatif yaklaşım önerileri ele alınacaktır.

3.Araştırma Süreçlerinde Karşılaşılan Meseleler

Toplum bilimleri alanında gerçekleştirilecek çalışmaların planlama ve araştırma süreçlerinde, araştırma sorusunun hazırlanmasından araştırmanın etik boyutunun ele alınmasına, yöntemin kararlaştırılmasından araştırma bulgularının paylaşılmasına, değerlendirilmesi gereken pek çok mesele bulunmaktadır. Bu meseleler araştırmayı sadece akademik yazın içerisinde konumlandırmamakta, bir yandan araştırma yapılan konu ve hedef kitle olan topluluklara dair toplumsal ve siyasal bakışı da etkilemektedir. Dolayısıyla araştırmacının bu meseleleri kapsamlı olarak ele alarak planlaması önem taşımaktadır. Söz konusu çalışmanın ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve toplulukları içermesi durumunda bu başlıklar altında değerlendirilmesi gereken farklı meseleler ortaya çıkabilmektedir. Bu bölümde (a) araştırma etiği, (b) örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi, (c) görüşme süreçleri ve araştırma mekanları ile (d) verilerin değerlendirilmesi ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılması konularına dair karşılaşılan meselelere değinilecektir.

Tablo 1: Ulaşılması Zor, Saklı ve Kırılabilir Gruplarla Araştırmada Karşılaşılan Meseleler

Temel Konular	Karşılaşılan Meseleler
Araştırma etiği	Araştırmacının konumu ve otoritesi Araştırmanın saydamlığı ve onam formu Araştırmacının sahaya katılımı Gizlilik, veri koruma ve mahremiyet meseleleri
Örnekleme ve katılımcıların devşirilmesi	Nüfusun etiketlenmesi Araştırma sürecine dair güvensizlik ve endişeler Anonimliği kaybetme korkusu
Görüşme süreçleri ve araştırma mekanları	Travmayı yeniden hatırlatma Araştırmacının ikincil travmaya maruz kalması Araçların müdahaleleri Katılımcılarda kaynak kısıtlamaları Mekansal kısıtlar ve gizlilik
Veri değerlendirmesi ve araştırma sonuçları	Ham verilerin ve saha gözlemlerinin kullanılması Beklenmedik sonuçlar Yaygınlaştırma

3.1.Araştırma Etiği

Etik, kişilerin davranışlarını etkileyen ahlaki değerler ve prensiplerin incelendiği felsefe alanıdır. Etik konusunda farklı çalışma alanları bulunmaktadır. *Betimleyici etik*, bireylerin nasıl davrandığı ve ne tür etik değerlere sahip olduklarını ampirik olarak incelemektedir. *Normatif etik* ise betimleyici etikten farklı olarak “ne olduğu” konusuna

değil “ne olması gerektiği” konusuna odaklanır: “Bireyler nasıl hareket etmelidir?” veya “Ne gibi özellikler değerli veya iyidir?” gibi sorulara yanıt arar. *Meta-etik* ahlaki kararlara dair değerlendirmelerin ve ahlaki özelliklerin anlamını sorgularken, *uygulamalı etik* ise normatif etikten edinilen prensipler ve sonuçlar üzerinden farklı alanlara yönelik ahlaki meselelerin çözümüne yönelik önermelerde bulunur (Mertens ve Ginsberg, 2009: 5-6). Erdoğan ve Uyan Uyan-Semerci'nin (2021: 56) de ifade ettiği gibi günümüzde uygulamalı etik tartışmaları gün geçtikçe önem kazanmakta, her mesleğin kendine özgü normlarını sorgulayan “meslek etikleri” tartışması gündeme gelmektedir. Toplum bilimlerinde araştırma, çoğu zaman uygulamalı etikle ilişkili olsa da araştırma öncesinde ve sırasında normatif etik prensiplerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Mertens ve Ginsberg'in de (2009: 6) belirttiği gibi toplum bilimleri alanındaki araştırmalarda iki temel etik soru ön plana çıkmaktadır: “Araştırma verilerini toplama, değerlendirme ve raporlamada etik olarak doğru yaklaşım nedir?” ve “Araştırmacılar konuları ve araştırdıkları öznelere karşı nasıl davranmalıdır?”. Gül (2021: Ö107) bilim ve araştırma etiğini “dürüstlük, açıklık, objektiflik, doğruluk, tarafsızlık gibi ilke, erdem ve değerler çerçevesinde, tüm araştırma sürecine, en başından sonuna kadar her aşamasında yön veren standart, ilke ve kurallar bütünü” olarak tanımlar, bu şekilde araştırmacının araştırma süreçlerindeki yaklaşımını etik bağlamıyla ilişkilendirmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021: 56) ise araştırma etiğinde sıkça tartışılan “zarar vermeme”, “sosyal adalet” ve “saygı” kavramlarının önemini ifade etmektedir; bu şekilde etik sorulardan ikinci mesele olan “araştırmacılar öznelere karşı nasıl yaklaşmalı ve davranmalıdır” sorusunun üzerinde durmaktadırlar.

Toplum bilimleri araştırmalarının genelinde ve ulaşılması zor, saklı ve kırılğan bireyler ve topluluklara dair çalışmalar özelinde, araştırmacının *konumu/konumsallığı* (positionality) ve otoritesi meselesi ön plana çıkmaktadır. Araştırmacıyla ele aldığı toplum arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır: araştırmacı içeriden mi, dışarıdan mıdır, her ikisi de veya hiçbiri midir? Pacheco-Vega ve Parizeau'nun (2018) belirttiği gibi akademik araştırmacılar ile görüşülen bireyler veya araştırılan toplum arasında toplumsal ilişkilere içkin güç dinamikleri bulunmaktadır. Akademik araştırmacılar bir yandan formel kurumlardaki görevleri, ayrıcalıklı konumları ve statüleri, diğer yandan bilimsel bilginin üretimindeki etkileri dolayısıyla güç merkezleri olarak görülebilmektedir. Ayrıca araştırmacıların akademisyen konumlarının ötesinde, hedef kitlelerinden farklı olarak toplumsal sınıf, eğitim, ırksal/etnik geçmişleri veya diğer kimlik özellikleri açısından güç farklılıkları ve ayrıcalıkları bulunabilmektedir (Muhammad vd., 2015; Pacheco-Vega ve Parizeau, 2018). Araştırmacıların bu güç ilişkisini nasıl değerlendireceği ve katılımcılarla kuracağı ilişkileri kapsamlı olarak değerlendirmesi bilim etiği açısından büyük önem taşımaktadır. Örneğin araştırmacıların profesyonel bir görünümle katılımcıları devşirmeye çalıştığı durumlarda araştırmacılar açısından etik ikilemler oluşabilmektedir (Cronin-Furman ve Lake, 2018). Bu konuda uluslararası kalkınma yardım programlarının hakim olduğu bölgelerde “Batılı” araştırmacıların yerel nüfusla etkileşim kurmaya çalıştığı durumları örnek veren Cronin-Furman ve Lake (2018: 609), araştırmacıların yardım kuruluşu temsilcisi olarak düşünülebildiğini, bu durumun da katılımcıların devşirilmesinden mülakatlar sırasında verilen yanıtlara, çok çeşitli meseleleri etkileyebildiğini belirtmektedir: “Defter taşıyan beyaz kadınlarla yapılan konuşmalar belirli beklentiler doğurabilir ve yanlışlıkla yardım kuruluşları ve hizmet sağlayıcılarla ilişkilendirilmek araştırmacıların yararına olmaktadır”. Bu gibi durumlar söz konusu olduğunda araştırmacının bu tür bir bağlantıyı kendi çıkarına kullanmak yerine, kendi konumunu açık bir dille katılımcılara bildirmesi ve katılımcıların araştırmaya katılmasının doğrudan veya dolaylı olarak yardım sağlamayacağı durumlarda bunun altının çizilmesi büyük önem taşımaktadır.

Araştırmacıların hedef topluluklarla benzer sosyal statüsü veya geçmişi olduğu durumlarda, saha süreçlerinde daha kolay kabul görebilmesi ve analiz süreçlerinde kendi deneyimlerinden de faydalanması söz konusu olabilmektedir. Örneğin ailesinde göçmenlik geçmişi olan bir araştırmacının göçmenlerle ilgili yaptığı bir araştırmada daha empatik olabilmesi ve katılımcıların ifadelerini daha iyi anlayabilmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte araştırmacı ile araştırma toplumu arasındaki ilişki pek çok faktörden etkilenebilmektedir; sabit değildir ve bağlama, mekana ve kişiye göre farklılaşabilmekte ve dönüşebilmektedir. Dolayısıyla konumsallığın doğru olarak anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesinde araştırmacının sahaya çıkmış olması etkili olmaktadır. Örneğin Altunkaynak Vodina (2020: 130), Hatay'daki Türkiyeli ve Suriyeli kadınların gündelik pratiklerini incelediği doktora tez çalışmasına dair saha gözlemlerini paylaşırken, saha öncesinde öngördüğü araştırmacı konumunun saha çalışması sırasında beklediği şekilde gerçekleşmediğini belirtmektedir:

“Türkiye vatandaşı, İstanbullu, yurtdışında doktora öğrencisi ve STK çalışanı bir kadın olarak çıktığım sahada, ilk bakışta, kadın bir araştırmacı olarak ‘içerideki’ kişi olduğumu düşünürken, konu vatandaşlık/göçmenlik meselesine geldiğinde Türkiyeli kadınlar için ‘içerideki’, Suriyeli kadınlar için ‘dışarıdaki’ olarak konumlandırılacağı düşünüyordum. Ancak ilk başta tahmin ettiğim bu statik konumlanışın saha sürecinde aynı şekilde devam ettiğini söylemem mümkün gözüküyor. Mesela, Türkiyeli kadınlar için pek çok görüşmede Suriyelilerle çalışan, onlara yardım eden ve Hataylı kadınların ne çektiğini anlamayan ‘tuzu kuru’ ve ‘dışarıdan’ biri olarak tanımlanmışım. (...) Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiğim görüşmelerde ise daha çok kendilerini anlatma ve dertleşme çabası içerisinde olduklarını gözlemledim. Daha arkadaşça bir tavır takındıkları için zaman zaman kendimi Suriyeli kadınlarla yaptığım görüşmelerde daha ‘içeriden’ hissedebiliyordum.”

Altunkaynak Vodina’nın (2020) belirttiği gibi araştırmacının konumu, kimi zaman araştırmacı, katılımcı birey ve toplumlara dair içsel ve yapısal özelliklerden beklenmedik şekillerde etkilenebilmekte, katılımcıların yanıtlarını ve araştırma süreçlerini yönlendirebilmektedir. Bu açıdan saha çalışması öncesinde pilot saha çalışmaları yapmak, araştırma yapılacak alan ve toplumla ilgili daha kapsamlı ve “sahadan” bilgiye ulaşabilmek için alanda daha önce çalışmış araştırmacılarla veya araştırmacıların katılımcılara erişimini sağlayabilecek *eşik bekçileri* (gatekeepers) ve araçlarla iletişim kurmak, saha süreçlerinin planlanması açısından faydalı olmaktadır. Araştırmacının konumu etnografinin ve diğer katılımcı araştırma yöntemlerinin kullanıldığı veya araştırmacıların bir yandan da aktivist rolünün bulunduğu durumlarda daha zor sorulara yol açabilmektedir. Bu konuda Kara ve Kutlu (2021) antropologların sahada önceden beklenmeyen ikilemler konusunda hareket edebilmek için sahaya yaklaşma ve katılım konularında bilinçli olması gerektiğinin altını çizmektedir. Kutlu’nun göçer kültürü ve etno-fotografi alanında yaptığı araştırmalarına dair saha notlarının tartışıldığı makalede ilk çalışmalarında karşılaştığı beklenmedik durumlardan bahsedilmektedir:

“Koçgölü diye tabir edilen bir yayladaydık (...) Ama tüm gece yağmur yağıyor ve bu arada obada bulunan çadırlardan birinden; bize yakın bir çadır olmalı ki, çok öksüren bir çocuk sesi var. Sabaha kadar hani tabir edilir ya, tan tan tan, öksürüyor çocuk. Durumu hiç iyi görünmüyor, bir yandan da terliyor. Ne yapmam gerektiği konusunda karar veremiyorum. Alanda etik ilkeler aklıma geliyor; müdahale etmem gerekir mi diye düşünüyorum. Yanlış bir şey yapmaktan korkuyorum. Çocuğu soydum. Üzerindekileri çıkardım, ilkyardım yapıyor gibiyim.” (Kara ve Kutlu, 2021)

Kutlu’nun alandaki ilk deneyimi olarak ifade ettiği durumda karşılaştığı katılım ve yakınlaşmaya dair endişeleri, katılıma dayanan yöntemlerin kullanıldığı disiplinlerde sıkça tartışılmaktadır. Ancak burada da ifade edildiği gibi saha öncesinde var olan beklentiler çoğu zaman yerini başka beklenmedik durumlara bırakabilmektedir.

Toplum bilimi araştırmalarında etik konusundaki önemli bir diğer mesele de araştırmacının saydamlığıyla ilişkilidir. Saydamlık projenin içeriği, araştırma süreçleri ve veri analizi, projenin riskleri ve faydaları, etik konular ve araştırmacının konumunun katılımcılarla paylaşılması ve/veya katılımcılarla birlikte değerlendirilmesi yoluyla sağlanabilmektedir. Son yıllarda akademik çalışmalarda Etik Kurul onayı alınmasına daha çok dikkat edilmeye başlanmıştır. Etik Kurul onayı, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu Madde 90 ve Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmalar gereğince insandan anket, mülakat, odak grup çalışması, deney gibi yollarla veri alınması söz konusu olduğu koşulda zorunlu hale getirilmiştir¹. Etik Kurul onay belgesiyle birlikte çalışmada insan veya insana ait veri kullanılması söz konusu olduğunda, Etik Komite’nin değerlendirmesine bağlı olarak katılımcılarla paylaşılacak ve saydam bir şekilde araştırmacı ile araştırmaya dair bilgilerin içerildiği yazılı onam belgesinin de hazırlanması gerekmektedir. Katılımcı onam formunun hazırlanması sırasında katılımcılarla paylaşılacak bilginin bir yandan erişilebilir, açık ve sade bir dille, ancak bir yandan da kapsamlı şekilde hazırlanması önemlidir. Kırılgan veya saklı topluluklarla yapılacak çalışmalarda yazılı veya sözlü onamın alınması konusunda detaylı düşünülmesi gerekmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci’nin (2021) belirttiği gibi düzensiz göçmenler veya okuma yazma bilmeyen kişilerle görüşürken yazılı onam yerine sözlü onam kullanılabileceği kabul edilmektedir. Araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasıyla ilgili bölümde belirtileceği gibi düzensiz göçmenler gibi kayıtdışı topluluklar söz konusu olduğunda, yazılı onam belgesinde alınan isim ve imza gibi bilgilerin daha sonra ne amaçla kullanılacağı sorunu ortaya çıkmakta, katılımcılar açısından araştırma süreçlerine dair endişeler gelişmektedir. Çocuklarla yapılacak çalışmalarda

1 TUBITAK (2020). Etik Kurul Onay Belgesi Bilgi Notu. https://tubitak.gov.tr/sites/default/files/20689/ekbn_2020.pdf.

ebeveynlerin onamının yanı sıra çocukların da onamının alınması önerilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Ayrıca onam formunda araştırma sonuçlarının ne şekilde paylaşılacağı, katılımcılara dair bilgilerin hangi anonimlik seviyesinde (isim, kurum, ülke bilgisi gibi) ifade edileceğinin belirtilmesi hem etik kaygıların giderilmesi hem de görüşmeciyile katılımcı arasındaki güven ilişkisinin kuvvetlendirilmesi açısından etkili olmaktadır.

3.2.Örnekleme ve Katılımcıların Devşirilmesi

Ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve gruplarla yapılacak çalışmalarda, etik alanında bahsedilen kaygılarla bağlantılı olarak örnekleme ve katılımcıların devşirilmesine dair bazı engeller gündeme gelmektedir. Örneklem tasarımı, araştırmacıların topladığı veriyi kullanarak daha büyük bir evren için genelleme yapabilmesini sağlayan en önemli unsurdur (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021) istatistiksel çıkarım yapmayı sağlayan olasılıklı örneklem yöntemlerinin özellikle hassas gruplarla yapılan saha araştırmalarda kullanılmasının çoğunlukla uygun olmadığını, dolayısıyla araştırmacıların olasılıklı olmayan amaçlı ve kartopu örneklere yöneldiğini bildirmektedir. Araştırma evreninin bilinmediği çalışmalarda amaçlı örneklem sıkça kullanılmakta ancak nicel çalışmalar söz konusu olduğunda çok da tavsiye edilmeyen bir örneklem türü olarak görülmektedir. Bu araştırma türü olasılıklı değildir ve araştırmacı bir bölgeyi veya mekanı kendi araştırma sorusuna uygun olarak kasıtlı seçmektedir. Belli bir topluluğun yoğun yaşadığı mahallelerde veya mekanlarda saha çalışması yapmak araştırmacının hedef kitleye erişmesini kolaylaştırabilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci 2021). Ancak bu tür örneklem tasarlamak araştırmacının önyargılarını içerebilmektedir. Örneğin Türkiye'deki Suriyelilerle yapılan bir çalışmada araştırmacı gözlemleri doğrultusunda belli mahallelere odaklanmayı tercih edebilir. Ancak bu mahallelerin çalışılması Suriyeli nüfus içindeki sınıfsal ayrımların görülmesinin önüne geçmektedir; zira mülteci nüfusu arasında daha fazla malvarlığına veya ilişkilere sahip Suriyeliler başka mahallelerde oturabilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021).

Ulaşılması zor gruplara erişim konusunda yoğun olarak kullanılan bir diğer yöntem de kartopu örneklemdir. Araştırmacı bir temas noktasıyla çalışmalarına başlayıp, tavsiye yoluyla sonraki katılımcılara erişmektedir. Erdoğan ve Uyan-Semerci (2021: 88) kartopu yönteminin hedef kitleye erişim, tasdik edilen güven sayesinde hassas konuların daha rahat konuşulabilmesi, düşük maliyetle olması, kısa zamanda tamamlanması gibi avantajları olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık kartopu yönteminin olasılıklı olmaması istatistiksel çıkarım yapmayı engellemekte, hedef kitle içindeki farklılıkların takip edilmesini zorlaştırmakta ve yönlendiricilerin önyargısından etkilenebilmektedir (Erdoğan ve Uyan-Semerci, 2021). Amaçlı örneklem ve kartopu yöntemi nicel çalışmalarda sınırlılıklarından dolayı fazlaca önerilmemekle birlikte, istatistiksel çıkarımların iddia edilmediği nitel çalışmalarda yoğun olarak kullanılmaktadır. Ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir bireylerle ilgili nitel çalışmalarda da bu yöntemlerden tercih edilebilmektedir.

Örneklemin kararlaştırılması sonrasında sahada katılımcıların devşirilmesi sırasında da çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunlar arasında:

- (1) Nüfusun etiketlenmesine dair endişeler,
- (2) Araştırmacılara ve araştırma süreçlerine dair güvensizlik,
- (3) Araştırmalara katılım konusundaki yoğun talep nedeniyle araştırmaya katılım yorgunluğu,
- (4) Araştırmanın zarar verebileceği, damgalamayı arttırabileceği ve sömürüye yol açabileceğine dair endişeler,
- (5) Araştırmaya katılıma dair fayda algısının olmaması,
- (6) Araştırma konusuna dair bilgi eksikliği,
- (7) Anonimliği kaybetme korkusu,
- (8) Paylaşılan bilgilerin yansımalarından endişelenme (yasadışı davranışların ifşa edilmesi durumunda yasal işlem yapılması korkusu) gibi meseleler ön plana çıkabilmektedir (Freeman, 2020).

Saklı veya kırılğan bireyler ve gruplarla çalışmalar söz konusu olduğunda, hedef kitle tarafından araştırma süreçlerine dair çeşitli güvensizlikler olabilmektedir. Bu açıdan araştırmacılarla sahadaki hedef kitle arasında güven ortamının sağlanması gerekmektedir. Araştırmacıların sahayı önceden tanıyor olması hem erişimi kolaylaştırmakta hem de katılımcılardan alınacak bilginin doğruluğunu arttırmaktadır. Örneğin Kırkayak Kültür Deneği tarafından gerçekleştirilen ve Lübnan, Ürdün ve Türkiye'ye sığınan Suriyeli Dom toplumunun incelendiği çalışmada, hem erişim ve hem de güven tesis etmek konularında, Dom ve Roman çalışmaları alanlarında uzmanlardan oluşan araştırma ekibin "15 yılı aşan, Roman ve Dom topluluklarıyla ilişkilerinin" önemli etmen olduğu belirtilmektedir (Kırkayak Kültür, 2017: 6). Araştırmacının hedef kitleyle güven sağlamasının bir diğer yolu da sahada araştırmacıya destek verebilecek eşik bekçilerine ve araçlara ulaşılması, onlardan sahaya dair bilgiler edinilmesi ve onların aracılığıyla katılımcılara ulaşılmasıdır.

Araştırma etiği bölümünde ifade edildiği gibi, araştırmacıların katılımcılarla kurduğu ilişkinin doğru bir şekilde ve güvene dayalı sağlanmasında araştırma konusunun ve sorunsallarının açık bir dille ifade edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak araştırma sorusunun paylaşılması sırasında katılımcılar tarafından nüfusun etiketlenmesine dair endişeler gündeme gelebilmektedir. Örneğin Turhan ve Bernard (2020) İngiltere'deki Türkiye kökenli erkeklerin aile içi şiddet müdahalelerine yaklaşımını incelerken, araştırma sorusunun hassaslığı dolayısıyla hedef kitlenin ulaşılması zor hale geldiğini belirtmektedir. Araştırmacılar katılımcılara erişebilmek için öncelikle topluluk liderleri gibi eşik bekçilerine erişerek onların güvenini tasdik etmeye çalışmıştır. Ancak bu aşamada araştırma sorunsalı ve araştırmacıların konumuyla ilgili bir dizi tepkiyle karşılaşmıştır. Saha çalışmasını gerçekleştiren araştırmacının saha notları bu durumu ortaya koymaktadır:

"Kadına yönelik şiddet ya da aile içi şiddet tabirini kullandığımda mahallemizde ya da topluluğumuzda şiddet yok ya da topluluğumuzda şiddet olayları yaşanmadı gibi anında tepkiler aldım." (Turhan ve Bernard, 2020)

Araştırmada ilk aşamada karşılaşılan tepki, eşik bekçilerinin buldukları toplumun kadına yönelik ve aile içi şiddetin görüldüğü bir nüfus olarak etiketlenmesine dair endişelerini ortaya koymaktadır. Bu endişe Turhan ve Bernard'ın (2020) ifadesiyle araştırmanın sonraki evrelerinde güven kazanıldıktan sonra topluluk içerisinde şiddet vakalarının yaşandığını ve bunların bir kısmının topluluğun diğer üyeleri tarafından da bilindiğinin öğrenilmesiyle de doğrulanmaktadır. Turhan ve Bernard (2020) bu endişenin sahada belli bir zaman kalarak ve topluluktaki çeşitli bireylerle kurulan güven ilişkisi sonrasında azaldığını belirtmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi ulaşılması zor veya saklı topluluklar söz konusu olduğunda, nicel yöntemlerden ziyade nitel yöntemlere ağırlık verilebilmektedir. Nitel yöntemler söz konusu olduğunda da topluluğun imkan tanıdığı ölçüde araştırmacının "tamamen gözlemci" rolünden uzaklaşarak "katılımcı gözlemci" rolüne geçmesinin, hem sahaya ve katılımcılara erişimi hem de araştırmacının önceden var olan önyargılarından uzaklaşmasını kolaylaştırmak açısından faydalı olduğu düşünülmektedir (Elgabry ve Camilleri, 2021). Özellikle antropoloji ve sosyoloji disiplinlerinde yoğun olarak kullanılan katılımcı gözlem yöntemi, araştırmacının belli süre araştırma yaptığı topluluklarla bir arada zaman geçirmesine dayanmaktadır. Elgabry ve Camilleri'nin (2021) yakın dönemde yayınladığı ve biyokorsanlık² yapan kişilere dair çalışmada da katılımcı gözlemci rolünün olumlu sonuçlarından bahsedilmektedir. Araştırmacılar, ulaşılması zor ve saklı topluluklar söz konusu olduğunda hem hedef kitle hem de araştırmacı için sağlık ve güvenlik riskleri oluşturmaması şartıyla katılımcı gözlem yönteminin sahaya ve doğru bilgiye erişim açısından faydalı olduğunun altını çizmektedir:

"Büyük ölçüde araştırılmakta olan saklı topluluğa bağlı olsa da yürütülen genel faaliyetlere katılım, gereksiz sağlık ve güvenlik riskleri oluşturmadığı sürece uzun vadede değerli olabilir. (...) Kendi niyetinin daha fazla farkında ve bunu daha açıkça ifade eden araştırmacı, (...) artık incelenen saklı topluluk tarafından önemli ölçüde güven kazanmıştır. Bu, araştırmacının olası katılımcılara, yürütülen araştırmanın onlara zarar vermeyi veya onlara herhangi bir adaletsizlik yaratmayı amaçlamadığını, ancak grubun içsel değerlerine aykırı olsa bile kişisel görüşlerini dile getirebileceğini iletmediği anlamına gelir. (...) Araştırmacı artık saklı topluluğa erişebilir, tamamen etkileşim halindedir, artık akademik olarak tarafsız değildir, ama tamamen güvenilir olmakla ayrı olmak arasında bir sınırdaki yer alır." (Elgabry ve Camilleri, 2021)

² Elgabry ve Camilleri (2021) tarafından biyokorsanlık formel bilimsel eğitimi almış veya almamış olan bireyler tarafından gerçekleştirilen sentetik biyoloji uygulamaları olarak tanımlanmaktadır.

Ulaşılması zor, saklı veya kırılğan birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda nitel yöntemlerden faydalanmak, araştırma süreçlerinde araştırmacının konumunun değerlendirilerek araştırma yöntemlerine dair düzenlemeler yapılabilmesi açısından esneklik sağlamaktadır. Ayrıca Elgabry ve Camilleri'nin de ifade ettiği gibi katılımcılık, araştırmacının kendi konumunun dönüşmesini de içermektedir. Bu duruma verilebilecek en ünlü örneklerden biri, Chicago gettolardaki ırk meselesini incelemek için üç yıl boyunca bir boks salonunda antrenman yapan Loic Wacquant'ın yaşadığı ve eserlerinde sıkça ifade ettiği dönüşümdür. Wacquant boksu ilk başlarda gettoyu izlemesini ve gettoya erişimini sağlayan bir platform olarak değerlendirmiştir. Ancak zaman içerisinde boks salonu bir yandan kendi kişisel hayatını etkileyen bir alan haline gelmiş (boksör olarak müsabakalarda yarışmaya başlamıştır), diğer yandan da kendi toplumsal, estetik, duygusal ve ahlaki yaşamı olan boks dünyası, Wacquant için yeni bir akademik ilgi alanı olmuştur (Wacquant, 2009: 108).

Bu bölümde tartışıldığı gibi, araştırma evreninin ve örneklemin seçimi ile katılımcıların devşirilmesi aşamalarında birtakım sorunsallar ortaya çıkabilmektedir. Saklı ve kırılğan topluluklarla yapılacak çalışmalarda örneklem nasıl çıkartılabilir? Olasılıklı mı yoksa olasılıklı olmayan bir örneklem mi seçilmelidir? Katılımcıların araştırmaya ve araştırmacılara yönelik endişeleri ve güvensizlikleri nasıl giderilebilir? Erdoğan ve Uyan-Semerci'nin (2021) ifade ettiği gibi ulaşılması zor, saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda, çoğunlukla araştırma evreninin tam olarak bilinmesine dair zorluklardan dolayı nicel yöntemlerden ziyade nitel yöntemlere tercih edilmektedir. Nitel yöntemler, hem istatistiksel çıkarım iddiasında olmadığı, hem de sahada hedef kitleyle daha uzun zaman geçirilebilmesi sayesinde erişim ve güvensizliğe dair sorunlara azaltabildiği ve araştırma sırasında araştırmacılara esneklik sağlayabildiği için bu gibi çalışmalarda ön plana çıkmaktadır. Ancak katılımcıların devşirilmesi ve araştırmacılarla katılımcılar arasında kurulacak ilişkilerde, nitel yöntemlerde de çeşitli zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Çeşitli araştırmalardan verilen örneklerde görüldüğü gibi hedef kitle tarafından araştırma süreçlerine dair endişeler ve güvensizlik söz konusu olduğunda, alanda daha önce çalışmış ve toplumu tanıyan araştırmacılar ile eşik bekçilerinin/araçlarının sürece dahil edilmesi, alanda zaman geçirerek katılımcılarla güven ilişkisinin sağlanması ve "tamamen gözlemci" rolünden uzaklaşarak "katılımcı gözlemci" rolüne geçilmesi etkili olabilmektedir. Ancak araştırmacının katılımcı olduğu araştırmalarda konumunu ve katılımcılarla olan ilişkisini araştırma etiği çerçevesinde değerlendirmesinin önemi gündeme gelmektedir.

3.3.Görüşme Süreçleri ve Araştırma Mekanları

Saha çalışması sırasında mekânsal kısıtlar ve görüşmenin hangi şartlarda yapıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir. Devşirilen katılımcıların gündelik yaşamlarına dair zorunlulukları araştırmacıların önceden belirlediği şartlara uymalarını engelleyebilmektedir. Hapishanede bulunan ve hapishaneden yakın zamanda çıkmış kadınlarla ilgili farklı saha çalışmalarına dair gözlemlerini karşılaştıran Ellis (2021), ulaşılması zor ve kırılğan gruplarla yapılan çalışmalarda farklı nitelikteki engellerin olabileceğini ifade etmektedir. Ellis'e (2021) göre hapishane çalışmasında erişim zorluğu kurumsal engellerden kaynaklarken, hapishaneden yeni çıkıp topluma yeniden giriş yapmakta olan kadınlarla yapılan çalışmalarda yapısal güvencesizliklerin yarattığı engeller ön plana çıkmaktadır:

"Bu nüfusu incelemeyi gerekli kılan yapısal güvencesizlik unsurları, erişimi zorlaştıran etkenlerin ta kendisiydi. Cep telefonu erişimi istikrarsızdı. Madde kullanımı bir zorluk teşkil ediyordu. (Topluma) yeniden giriş programları otonomilerini kısıtladı ve zamanlamaları esnek olmayan kale getirdi. (...) Erişimin önündeki bu engelleri aşma sorumluluğunun araştırmacıya ait olduğunu düşünüyorum. Akademik mülakatlar hassas koşullarda olanlar için birincil öncelik değildir ve olmamalıdır. (...) Biz sınıftayken aramaları kaçırabiliyorduk. Tatil için şehirden ayrılıyorduk. (...) Fildişi kulede sağlanan ayrıcalıklar, savunmasız bir nüfusun gündelik yaşam pratiklerini derinlemesine değerlendirmemizi engelliyordu." (Ellis 2021).

Ellis (2021) kurumsal engeller ile yapısal güvencesizlikleri karşılaştırdığı çalışmasında ulaşılması zor topluluklarla olan çalışmalarda farklı yaklaşımların ve stratejilerin geliştirilmesini önermektedir. Hapishane ortamı gibi bireylerin otonomisini engelleyen mekanlarda yapılan çalışmalarda kurumsal meşruiyet kazanmak için bürokratik süreçler önem teşkil ederken, yapısal güvensizliklerin kırılğanlığa yol açtığı durumda araştırmacının mekânsal kısıtlara dair süreçleri öngörerek engelleri aşmak yönünde sorumluluk alması gerektiği ifade edilmektedir. Katılımcılarla yapılacak görüşmeler sırasında seçilen mekanlar da yapısal ve bireysel güvencesizliklerden etkilenebilmektedir; bu gibi durumlarda tarafsız ve daha sıradan mekanların seçilmesi görüşme süreçlerini kolaylaştırabilmektedir.

Ulaşılması zor gruplar söz konusu olduğunda araştırmacıların katılımcılara erişimini sağlayan ve denetimini yapan kurum yöneticileri, çete liderleri, bacılar, muhafızlar gibi eşik bekçileri, araçlar ve sahada bulunan diğer kişiler araştırma süreçlerini etkilemeye çalışabilmektedir. Araçlar katılımcılara erişimin engellenmesinden, araştırma süreçlerini değiştirme taleplerine farklı yollarla müdahale isteğinde bulunabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018). Örneğin Türkiye’de yaşamakta olan düzensiz göçmenleri de incelediğimiz “Ortak Avrupa İltica Sistemi’nin Değerlendirilmesi” (CEASEVAL), “Göçmen Kaçakçılığı: Üçüncü Ülkelerin Karakterleri, Yanıtları ve Üçüncü Ülkelerle İşbirliği” ve “Afrikalı Kadın Göçmenlerin Dayanışması için Öğrenme” (LEFAMSOL) araştırma projelerinin saha çalışmalarında katılımcılara erişebilmek için kimi zaman göçmenlerin üye olduğu veya takip ettiği derneklerin yöneticilerinden destek almamız gerekmiştir. Ancak geçmişte yaptığımız saha çalışmalarının bir kısmında dernek yöneticilerinin mülakatlara katılmak konusunda çekimser olan kişileri otoriter bir dille araştırmaya çekmeye ve mülakatlar sırasında katılımcıların vereceği ifadeleri etkilemeye çalışmasını, araştırmanın hedeflerini ve yapılış biçimini sorgulayarak dönüştürmeyi denemesini gözlemleme imkanımız olmuştur. Devlet kurumlarında çalışan kişiler de devlete dair bilgilerin paylaşılmasına dair endişelerden dolayı ulaşılması zor topluluklar haline gelebilmektedir. Bir devlet kurumuna bağlı görevlilerle farklı şehirlerde yaptığımız saha çalışması için öncelikle merkezi kurumdan çeşitli bürokratik yazışmalar sonucunda izin almamız gerekmiştir. Araştırma izni alınması sonrasında ise Ankara’daki merkezi kurumdan gelen bir yetkilinin her şehirde bizimle sahaya dahil olması söz konusu olmuştur. Merkezi kurum yetkilisi ile araştırmacılar arasında güven ilişkisi sağlanmaya çalışılsa da yetkili kişinin kurumun temsilcisi olarak edindiği aracı rolünün sürekli olarak gündeme gelmesi, kuruma bağlı diğer görevlilerle yapılan mülakatların ve odak grup çalışmalarının düzenlenme süreçlerini ve görüşme süreçlerinde elde edilen bilgileri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu açıdan “Araştırma Etiği” bölümünde de ifade edildiği gibi araştırmacının konumunun, aracı ile arasındaki ilişkisini belirleyen yaş, cinsiyet, meslek, sosyoekonomik statü ve kayıtlılık gibi konulara bağlı olarak dönüşebildiğini bir kez daha vurgulamakta fayda bulunmaktadır.

Görüşmeler sırasında ortaya çıkan bir diğer önemli mesele de katılımcılarla araştırmacılar arasında kurulan etkileşimdir. Bu etkileşim konumsallıktan ve görüşme ortamından etkilenmektedir. Bu açıdan Mikecz’in (2012) Estonya’daki sosyalizm sonrası dönemindeki kurumsal dönüşümle bağlantılı ekonomi politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında, ekonomik ve siyasi seçkinlerin rolüne dair yaptığı çalışma fikir vermektedir. Mikecz (2012) hedef kitlesi olan seçkinleri, ulaşılması zor bir grup olarak tanımlamaktadır; ona göre hem sahaya erişim öncesinde hem de görüşmeler sırasında bu kişilere erişmek güç olabilmektedir:

“Seçkinlere erişim dikkatli bir şekilde müzakere edilmelidir, bu seçkin olmayanlara göre daha uzun zaman ve daha yüksek maliyetler gerektirebilir. Onları toplumun geri kalanından ayıran bariyerleri kasıtlı olarak kurarlar. Ayrıca bilgiyi manipüle etme ve ona erişimi reddetme konumundalar. (...) Seçkinler önemli kaynaklara komuta edebilir ve diğerleri üzerinde etki uygulayabilir. Bu nedenle, ulaşılması zordur ve çok sayıda kapı bekçisi ile çevrilidir. Seçkinler görünürdür ancak mutlaka erişilebilir değildir.”

Araştırmacının ifade ettiği gibi seçkinler gibi ulaşılması zor topluluklarla yapılan çalışmalarda araştırma süreçlerinin kapsamlı olarak yeniden kurgulanması gerekebilmektedir. Mikecz (2012) bu açıdan seçkinlerle kurulan ilişkinin, onlara erişmek ve güven kazanmaktan ayrı olduğunu, bir yandan da araştırma yöntemleri kaynaklarında verilen önerilerin kimi zaman işlemediğini ifade etmektedir:

“Araştırmacıların karmaşık terminoloji kullanmamalarının tavsiye edildiği seçkin olmayanlarla yapılan çalışmaların aksine, seçkin katılımcılar bilgilidir. Seçkin katılımcılar görüşmeye hükmetme ve hatta araştırmacının görüşlerine meydan okumaya yönelebilir. (...) Kimi zaman araştırmacı kendini kolayca himaye edilen bir durumda bulabilir” (Mikecz, 2012).

Bu gibi yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış görüşmelerde, araştırmanın hedefleri ve etik yaklaşımın korunduğu ölçüde, kullanılacak dil ve soruların sıralaması gibi konularda saha çalışması sırasında değişiklikler yapmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca Chamberlain ve Hodgetts’in (2018) ifade ettiği gibi dışarıdan ulaşılması zor olarak görünen veya alana ilk çıktığında erişimi zor olan birey ve topluluklarla olan etkileşimler istişare, katılım ve araştırma faaliyetlerine yönelik uygun ve duyarlı yaklaşımlar kullanıldığında kolaylaşabilmektedir. Bu açıdan Chamberlain ve Hodgetts (2018: 9) bu tür gruplar *üzerine* araştırma yapmak yerine *onlarla ortaklaşa* araştırma yürütülmesini savunmaktadır. Mikecz’in (2012) araştırmasında karşılaştığı himaye edilme durumunun

kimse tarafından yaşanmadığı koşulda katılımcıların da araştırma şartlarını müzakere edebileceği imkanın sağlanması, kendilerine dair araştırma süreçlerinde söz sahibi olmalarını mümkün kılacaktır.

Görüşme süreçleri, özellikle kırılğan gruplar söz konusu olduğunda bireylerin daha önce yaşadığı travmaları tekrar hatırlatması ve araştırma yapan kişilerin araştırma sırasında ikinci travma yaşayabilmesine açısından hem katılımcılar hem de araştırmacılar açısından duygusal yük yaratabilmektedir. Bu konu hakkında Göçer ve Şenyuva'nın (2021) Türkiye'deki Suriyelilerle ilgili niteliksel araştırmaları incelediği çalışması, alanda mevcut olan çalışmalar arasından taranan makale ve tezlerde çoğunlukla travma konusundaki hassasiyetlerin ele alınmadığının altını çizmektedir. Makalelerinde Türkiye'de göç alanında çalışan uzman araştırmacılarla yapılan görüşmeleri de dahil eden Göçer ve Şenyuva (2021), pek çok araştırmacının araştırma hırsı ve hevesiyle mülakat yapan kişiyi üzebilecek veya travmalarını tetikleyebilecek sorular sorabildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda soruların tasarımıyla görüşmelerin yapılacağı mekana ve görüşmelerin üslubuna kadar pek çok konunun detaylı olarak düşünülmesi, ihtiyaç olduğu noktada araştırmacının kapsamına bağlı olarak travma alanında çalışan psikolojik danışmandan destek alınması gerekmektedir. Travmaya dair bir diğer mesele de araştırmacıların sahadan etkilenerek yaşadığı ikincil travma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle yarı yapılandırılmış veya yapılandırılmamış mülakat ve katılımcı gözlemleri gibi yöntemlerin kullanılması sırasında araştırmacılar katılımcıların yaşadıkları deneyimleri detaylı bir şekilde aktarmasını beklemektedir (Göçer ve Şenyuva, 2021). Ancak Göçer ve Şenyuva'nın (2021) ifade ettiği gibi bu dinleme süreci araştırmacıların ikincil travmaya maruz kalmasına neden olabilmekte ve araştırmacılar bunun yarattığı duygusal yükü yaşayabilmektedir.

Lisansüstü seviyesindeki öğrenciler ve çalıştıkları alana yeni girmiş araştırmacıların, hem araştırma süreçlerinde karşılaşılabilecekleri durumlara karşı hazır ve bilinçli olması, hem de araştırma etiğine dair meseleleri doğru değerlendirebilmeleri açısından danışmanlarıyla olan ilişki büyük önem taşımaktadır (Göçer ve Şenyuva, 2021). Akademik araştırmalarda çoğu zaman ikincil kaynaklar üzerinden yapılan öngörüler sahaya çıkıldığında karşılık bulmamakta, araştırmacıların kendi yaklaşımlarını sorgulamasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla lisansüstü seviyesindeki öğrenciler ve alana yeni girmiş araştırmacılarla, saha çalışması konusunda deneyimi olan danışmanları arasındaki ilişkinin dinamik olması, ortaya çıkan durumların süreç içinde bir arada değerlendirilebilmesine imkan tanımaktadır. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi, günümüzde akademik araştırmalarda insanlardan elde edilen verilerin kullanılması söz konusu olduğunda akademik kurumlar tarafından toplanan Etik Kurul onayının alınması gerekli hale gelmiştir. Etik Kurul onayı da araştırma etiğine dair meselelerin araştırmacılar tarafından veri toplama aşamaları öncesinde sorgulanmasını ve planlanmasını sağlamaktadır. Özellikle saklı ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalar söz konusunda Etik Kurul üyeleri ve bu alanda çalışan diğer araştırmacılarla yapılacak müzakereler ve onlardan alınacak geri dönüşler araştırmacılar için yol gösterici olmaktadır.

3.4. Veri Değerlendirmesi ve Araştırma Sonuçlarının Yaygınlaştırılması

Toplum bilimleri araştırmalarında veri değerlendirme ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasında da çeşitli meseleler ortaya çıkmaktadır. Ulaşılması zor, saklı veya kırılğan topluluklarla ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda verilerin ve saha gözlemlerinin kullanılması, beklenmedik sonuçların değerlendirilmesi ve araştırma bulgularının hangi mecralarda ne şekilde yaygınlaştırılacağı konularının kapsamlı olarak düşünülmesi gerekmektedir. Toplumda dışlanmış ve kırılğan topluluklarla yapılan çalışmalarda, katılımcıların korunmasına dair etik yükümlülükle araştırma materyalinin saydamlığının sağlanması arasında bir ikilem oluşabilmektedir (Lake, 2018). Lake ve diğerleri (2018) bu gibi durumlarda katılımcıların olası zarara karşı korunmasının önceliklendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. "İşlenmemiş" saha notları ve görüşme deşifreleri gibi verilerin diğer araştırmacılar, dergi editörleri veya genel kamuoyuyla paylaşılması, kırılğan bireylerin kimliklerini ortaya çıkarabileceği gibi, güvenliklerini ve geçim kaynaklarını tehlikeye atabilmektedir (Lake vd., 2018). Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen alıntılarının kullanılmasında da mahremiyet konusu gündeme gelmektedir. Katılımcılar kendi kimliklerinin ve içinde buldukları durumun başkaları tarafından öğrenilmesini istemeyebilmektedir ve tek bir katılımcıya veya vakaya dair paylaşılan bilgiler anonim olsa bile kişinin tanınmasına yol açabilmektedir (Chamberlain ve Hodgetts, 2018). Dolayısıyla araştırmaya dair saydamlık, toplanan ham verinin ve katılımcılara dair toplanan her bilginin erişime açık hale getirilmesini içermemektedir (Lake vd., 2018: 5; Chamberlain ve Hodgetts, 2018).

Sahada ortaya çıkan beklenmedik sonuçların paylaşılması ve bildirilmesinde de etik kaygılar ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar çoğu zaman hedef kitleleri ve üzerinde çalıştıkları vakalarla ilgili önceden öngörmedikleri bilgiye

ulaşabilmektedir. Örneğin Buenos Aires'te toplumsal olarak dışlanmış ve kırılgan olarak tanımladığı bir toplulukla ilgili yaptığı araştırma sırasında cinsel taciz yaşayan ve ırkçı ifadelerin kullanıldığını gözlemleyen Parizeau, gözlemlerini bu topluluğun daha fazla damgalanmasını önlemek adına paylaşmamayı tercih ettiğini ifade etmektedir (Pacheco-Vega ve Parizeau, 2018):

“Bu tür anlatıların (bu topluluğu) cinsiyetçi veya ırkçı olarak tasvir edeceği ve daha da damgalayacağından endişe ettiğim için kasıtlı olarak yayınların dışında bıraktım. Bu açıklamayı burada ve yalnızca temsil seçimimizin marjinalleşmiş gruplar için neden olabileceği olası riskleri vurgulamak için yapıyorum. Düşük gelir gruplarının baskıcı davranışlarla suçlanması alışılmadık bir durum değildir (Wacquant, 2009), ama (bu topluluğun) saldırgan eylemlerini seçici olarak temsil etmek, hepimizin cinsiyetçi ve ırkçı toplumlarda yaşıyor olduğumuzu teslim etmekten ziyade bu bireyleri sorun olarak yanlış nitelendirmeye yol açmaktadır.”

Alıntıda belirtildiği gibi Parizeau'nun gözlemlerini paylaşmaması, kuramsal ve etik kaygılar üzerinden temellendirilmektedir. Özellikle kırılgan topluluklarla yapılan çalışmalarda sadece beklenmedik bilgilerin değil, genel olarak saha sonucunda elde edilen verinin ve analizin yaygınlaştırılmasında da katılımcılar açısından oluşabilecek olumsuz sonuçların (etiketlenme, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve toplumsal dışlama gibi) iyi değerlendirilmesi ve gerektiğinde bu sonuçlara yol açabilecek bilgilerin paylaşılmasında hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir³. Parizeau'nun örneğindeki *amaçlı sessizliğin* yanı sıra görüşme süreçlerinin yeniden şekillendirilmesi de yöntem olarak kullanılabilir. Saha çalışması öncesinde katılımcılardan onam alınmasına rağmen karşılaşılabilecek tüm bilginin öngörülmesi mümkün değildir, bu da aslında tam onamın alınmasının önüne geçmektedir. Yasadışı faaliyetler, aile içi şiddet ve AIDS gibi bireylerin etiketlenmesine yol açan çeşitli sağlık sorunlarına dair bilgiler katılımcıların yasal veya ekonomik statüsünü etkileyebilmektedir (Fisher ve Anushko, 2008). Fisher ve Anushko (2008: 100) bu gibi durumlarda çalışmayı aşamalı olarak ve katılımcıların da dahil edildiği şekilde yeniden yönlendirmeyi önermektedir:

“(1) beklenmedik bilgilerin katılımcı mahremiyetine ve gizliliğine hangi noktada risk yaratabileceğini belirleyin; (2) mülakatın yönünün araştırma sorusuyla ilişkili olup olmadığını değerlendirin; (3) ilgili değilse tartışmayı başka yöne çevirmenin yollarını bulun; (4) ilgiliyse katılımcıyı verdiği bilginin yeni doğası hakkında uyar ve karşılıklı olarak rıza prosedürünü yeniden müzakere edin.”

Araştırma sırasında ortaya çıkabilecek beklenmedik sonuçların araştırmacı tarafından değerlendirilmesi sırasında yaşanacak etik kaygıların önüne geçebilmek açısından Fisher ve Anushko'nun (2008) önerdiği dört aşamalı yeniden yönlendirme modeli kolaylaştırıcı olabilmektedir. Ancak hedef kitleye yönelik veya hedef kitle dışındaki kişilere zarara yol açabilecek durumlar (insan hakları ihlalleri, insan ticareti, aile içi şiddet, zorunlu evlendirme, organ ticareti, çocuk pornografisi gibi) söz konusu olduğunda elde edilen bilginin yetkili merciler veya alanda çalışan sivil toplum kuruluşlarıyla paylaşılması konusunda araştırmacının kendi entelektüel duruşuna bağlı olarak ve etik alanında destek verebilecek danışmanlarla/danışma komisyonlarıyla birlikte değerlendirmesi önerilmektedir.

Bu bölümde ifade edildiği gibi, insanlardan elde edilen verilerin kullanıldığı akademik araştırmalarda, yaygınlaştırılacak verinin hangi ölçüde ve ne şekilde paylaşılacağı sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Ulaşılması zor, saklı ve kırılgan topluluklarla yapılan çalışmalarda, katılımcılar kendilerine dair verilerin kullanılması konusunda daha hassas olabilmektedir. Hem araştırma sorularıyla ilgili elde edilen verinin hem de alan araştırması sırasında saha gözlemlerinin ve beklenmedik sonuçların tümüyle paylaşılması, kimi topluluklar söz konusu olduğunda yeni kırılganlıklar ve etiketlenmelere yol açabilmektedir. Araştırmacıların bu gibi sonuçları sahaya çıkmadan önce öngörmeye çalışması ve görüşme süreçlerini planlarken hesaba katması gerekmektedir. Beklenmedik sonuçlar olması söz konusu olduğunda, örnek verilen çalışmalarda görüldüğü gibi araştırmacılar kimi zaman amaçlı sessizliği, yani bilinçli olarak elde ettikleri veriyi yaygınlaştırmamayı tercih edebilmekte, kimi zaman da araştırma süreçlerini katılımcılarla birlikte yeniden düzenleyebilmektedir.

³ European Commission (2020) “Guidance note – Research on refugees, asylum seekers and migrants”, https://ec.europa.eu/research/participants/data/ref/h2020/other/hi/guide_research-refugees-migrants_en.pdf.

4. Sonuç

Bu makalede, toplum bilimleri alanında ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir birey ve topluluklarla yapılan çalışmalarda karşılaşılan meseleler ele alınmıştır. Bu üç kavram birbirinden çok farklı anlamlar içerebilmekle birlikte, araştırma süreçlerinde kimi zaman benzer zorluklara yol açabilmektedir. Ayrıca, bu kavramların sabit ve değişmeyen toplulukları ifade ettiği düşünülmemeli; bu tanımların her bir çalışmada sürece, şartlara ve faaliyetlere bağlı olarak yapılması gerekmektedir. Ulaşılması zor olma durumu, hareketlilik ve genel nüfus içinde az rastlanma gibi çeşitli nedenlerle saptanması ve erişmesi güç birey ve toplulukları ifade eden genel bir kavram olmakla birlikte, araştırmanın hedef kitlesinin saklı veya kırılabilir topluluklar olduğu durumlarda araştırma süreçlerindeki erişim zorluklarını belirtmek için kullanılabilir. Saklı gruplar kavramı, özellikle araştırma evreninin belirsiz ve araştırmayı etkileyen çeşitli mahremiyet ve erişim meselelerinin söz konusu olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Bu gibi topluluklarla yapılan çalışmalarda hedef kitle bilinçli olarak kimliğini araştırmacılardan saklayabilmekte ve yanıltıcı yanıtlar verebilmektedir. Kırılabilirlik ise toplum bilimlerinde çokça tartışılan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır; bireylerin toplum içinde bulunduğu konum ve kamusal alanlara erişebilmeleriyle doğrudan ilişkili bir kavramdır. Kimi araştırmacı, kırılabilirlik kavramının akademik çalışmalarda kullanılmasını halihazırda dezavantajlı durumda olan toplulukları daha fazla etiketlemeye yol açabileceği ve araştırmacılar tarafından yeni bir güç ilişkisi yaratması endişesiyle reddetmektedir. Ancak kırılabilirlikle ilgili yapılan çalışmalar “seslerini duyuramayan” kitlelere alan sağlamak açısından mevcut güç ilişkilerinin dönüşmesini sağlayabilmektedir. Bu gibi çalışmalarda etik, yöntem ve araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılmasına dair kaygıların araştırma öncesinde ve süresince değerlendirilmesi gerekmektedir.

Toplum bilim araştırma yöntemleri ve araştırma etiğine dair ele alınmış kılavuz kaynaklar ile bahsi geçen gruplarla yapılan saha çalışmalarının değerlendirildiği makalelerin incelenmesinden elde edilen sonuçlar, ulaşılması zor, saklı ve kırılabilir topluluklarla yapılan çalışmalarda ampirik verinin toplanmasında daha ziyade nitel yöntemden faydalandığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın farklı aşamalarına dair yapılan incelemede görüldüğü gibi, bu tür nitel çalışmalarda araştırmacının kendi konumunu/konumsallığını pek çok etkenden etkilenilebilmekle birlikte araştırmacıların katılımcılarla bir güç ilişkisi kurmamasının önemi öncelikli mesele olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca makalede bahsi geçen çalışmaların pek çoğunda, araştırmacıların bu tür gruplar üzerine araştırma yapmak yerine onlarla ortaklaşa araştırma yürütülmesinin, yani araştırma süreçlerini saydam ve anlaşılabilir bir dille paylaşarak, gerektiği yerde katılımcılarla müzakere ederek yeniden kurgulamasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Özellikle saklı ve kırılabilir topluluklarla yapılan çalışmalarda elde edilen verinin kullanılması ve paylaşılması sırasında katılımcılar, yakınları ve çevreleri için ortaya çıkabilecek durumlar hassasiyetle değerlendirilmeli, akademik araştırma bulgularının yaygınlaştırılması sonucunda toplumsal ve siyasi bakışın dönüşebileceği de düşünülerek, yeni kırılabilirlikler veya etiketlemelere yol açacak ifadelerden kaçınılmalıdır.

Teşekkür

Makale üzerinde yaptığı değerli yorum ve katkıları için hakemlere teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Altunkaynak Vodina, S. (2020). “Toplumsal cinsiyet ve göç araştırmalarında araştırmacının konumsallığı”, *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları*, (Ed: K. Biehl ve D. Danış), Sabancı Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Mükemmeliyet Merkezi ve Göç Araştırmaları Derneği.
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. MA: Harvard University Press.
- Kart, B. (2018). Felsefi Bir Sorun Olarak Mültecilik ve Çoklu Kırılabilirlik. *ViraVerita E-Dergi*, (8), 1-17.
- Birkmann, J., ve Wisner, B. (2006). *Measuring the unmeasurable: the challenge of vulnerability*. UNU-EHS.
- Chamberlain, K., ve Hodgetts, D. (2018). Collecting qualitative data with hard-to-reach groups. *Handbook of Qualitative Data Collection*. London: SAGE Publications Ltd.
- Cronin-Furman, K., ve Lake, M. (2018). Ethics abroad: Fieldwork in fragile and violent contexts. *PS: Political Science ve Politics*, 51(3), 607-614.
- Elgabry, M., ve Camilleri, J. (2021). Conducting hidden populations research: A reflective case study on researching the biohacking community. *Futures*, 132, 102769.

- Ellis, R. (2021). What do we mean by a “hard-to-reach” population? Legitimacy versus precarity as barriers to access. *Sociological Methods ve Research*, doi:0049124121995536.
- Erdoğan, E. ve Uyan-Semerçi, P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: Gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fisher, C. B., ve Anushko, A. E. (2008). Research ethics in social science. *The SAGE handbook of social research methods*, 95-109.
- Freeman, S., Skinner, K., Middleton, L., Xiong, B., ve Fang, M. L. (2021). Engaging Hard-to-Reach, Hidden, and Seldom-Heard Populations in Research. In *Knowledge, Innovation, and Impact* (pp. 81-91). Springer, Cham.
- Göçer Akder, D., ve Şenyuva, Ö. (2021). Uluslararası İlişkiler Disiplini ve Niteliksel Yöntem: Türkiye’de Göç Çalışmaları Örneği.
- Gül, H. (2021). Bilim Ve Araştırma Etiği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 103-120.
- Heckathorn, D. D. (1997). Respondent-driven sampling: a new approach to the study of hidden populations. *Social Problems*, 44(2), 174-199.
- Kara, Ç., ve Kutlu, M. M. (2021). Günlüklerde Kalmış Etnografik Deneyimler. *Milli Folklor*, 33(129).
- Kırkayak Kültür (2017). *Domlar. Suriye’nin “öteki” sığınmacıları*. Kırkayak Kültür. <https://dSPACE.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/1816?show=full>.
- Lake, M., Majic, S., ve Maxwell, R. (2018). Research on vulnerable and marginalized populations. *American Political Science Association Organized Section for Qualitative and Multi-Method Research, Qualitative Transparency Deliberations, Working Group Final Reports, Report IV*, 3.
- Mertens, D. M., ve Ginsberg, P. E. (2009). *The handbook of social research ethics*. Sage.
- Muhammad, M., Wallerstein, N., Sussman, A. L., Avila, M., Belone, L., Duran, B. (2015). Reflections on researcher identity and power: The impact of positionality on community based participatory research (CBPR) processes and outcomes. *Critical Sociology*, 41, 1045–1063.
- Mikecz, R. (2012). Interviewing elites: Addressing methodological issues. *Qualitative inquiry*, 18(6), 482-493.
- Pacheco-Vega, R., ve Parizeau, K. (2018). Doubly engaged ethnography: Opportunities and challenges when working with vulnerable communities. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1609406918790653.
- Turhan, Z., ve Bernard, C. (2020). Negotiating with gatekeepers: Reflexivity in exploring Turkish men’s engagement in domestic violence perpetrator interventions in the UK. *The Qualitative Report*, 25(8), 3065-3079.
- Turner, B. S. (2006). *Vulnerability and Human Rights*. Pennsylvania State University Press.
- Van den Hoonaard, W. C. (2018). The vulnerability of vulnerability: Why social science researchers should abandon the doctrine of vulnerability. *Sage Handbook on Ethics in Qualitative Research*, 305-321.
- Velicu, I., ve García-López, G. (2018). Thinking the commons through Ostrom and Butler: Boundedness and vulnerability. *Theory, Culture ve Society*, 35(6), 55-73.
- Wacquant, L. (2009). The body, the ghetto and the penal state. *Qualitative Sociology*, 32(1), 101-129.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).